

Wilhelm professzor német nyelvű tanulmányát Zichy Rafaelné grófné fordította magyarra, aki azok közé a kisszámú magyarok közé tartozik, kiknek látóköre a távol Kelet szellemét is felöleli.

Felvinczi Takács Zoltán.

* * *

AKINAI kultúra a természetes ösztönök közvetlen továbbfejlődésében gyökerezik, szinte a természet átszellemülésének kultúrája. Ebben az ember, mint szociális társadalmi lény, tágabb kozmikus összefüggésben foglal helyet. Ég, föld és ember a világban megnyilvánuló hármas hatalom és e három hatalmon belül az Ég fia foglalja el azt a pontot, hol föld és ég találkoznak. Ő képviseli az embert az éggel szemben és az eget az emberiséggel szemben.

Ennek az elgondolásnak nincs nemzeti jellege. Az Ég fia az egész emberiség képviselője. Ősidőkben saját házi birodalmát nevezték a Közép Országának. Lassanként, az imperializmus keletkezésekor, Tsin Shi Huang Ti alatt kiterjesztették az elnevezést egész Kínára. Ez nem jelentett különös nemzeti büszkeséget; egyszerűen úgy érezték az akkori kínaiak, hogy ők jelentik az egész földkerekséget, épúgy, mint ugyanabban az időben a római birodalom mint orbis terrarum szerepelt a rómaiak öntudatában.

Az uralkodónak e valláson alapuló állásából az következik, hogy nem kellett szükségképpen kínainak lennie. Így történhetett tehát, hogy az utolsó századokban az Ég fia, ki a kínai kultúrát képviselte, nem volt kínai származású, hanem a Mandzsu-törzs ivadéka. E tény a kínai felfogással teljesen összeegyeztethető. Már korábban is előfordultak külföldi uralkodók és a mandzsu uralkodók közül van néhány, ki Kína legkiválóbb uralkodói közé sorolható. Mindazonáltal a labilitás jellege rejlik abban a körülményben, hogy Kína idegen dinasztia uralma alá került. Az ilyen uralkodó csak addig tarthatta magát, míg az Ég akaratának megfelelt. Mivel pedig a honosságból származó erőt nélkülözte, okvetlen szükség volt egészen kiváló személyes tulajdonságokra, hogy az idegen uralkodóház minden újabb nemzedéke újra bebizonyíthassa létjogosultságát. Az idegen dinasztiák régebbi korokban rendszerint hanyatlásnak indultak, mihelyt nem rendelkeztek többé e tulajdonságokkal és a forradalmak hamarosan véget vetettek uralmuknak. Jelen esetben az volt a helyzet, hogy a mandzsu dinasztia, mely Kínában a XVIII. és XIX. században, az ország legnagyobb kiterjedtsége idejében uralkodott, amikor Ázsia délkeletén még gyarmatosított is, ez a dinasztia a csendes hanyatlás jeleit mutatta ugyanakkor, amikor az európai hatalmak előnyomulása Kínába ugyancsak a XVIII. és XIX. században megindult. Ez a hanyatlás megkezdődik, szinte észrevétlenül, már a Mandzsu-kultúra tetőpontját képviselő Kien Lung császár idejében. Ezzel jár a kereszténységtől való rohamos elidegenedés, mely a jezsuiták és domonkosrendiek közt folyó ú. n. ritusvita következménye. Ez az elidegenedés azzal a jelentőségteljes keresztényüldözéssel végződött, mely évszázadokra úgy szólván kiirtotta a keresztény vallást Kínában.

Megvolt azonban magában Kínában a laolításnak még egy másik fajtája is, mely Európában általában kevéssé ismert és pedig az, hogy a Mandzsu-dinasztiának kezdettől fogva nem sikerült a kínai tudományos köröket a maguk teljességében meghódítani. Ellenkezőleg, a kor legmodernebb szellemei eleinte ellenzéki, később erősen tartózkodó álláspontot foglaltak el az idegen uralkodóházzal szemben, mely ennek következtében kénytelen volt másodrendű tudósokat hívni udvarához. A dinasztiának csak sokkal később sikerült a

tudományok iránti jóindulatát bebizonyítania, míg végre lassanként gyökeret verhetett a tudományos világban is, melyet azonban sohasem tudott teljesen meghódítani.

Végzete akkor érte utól ezt a dinasztiát, mikor Tse Hi, a mérhetetlen ambíciójú asszony — részben uralkodási vágyból, részben azonban az ország sorsa iránti becsületes aggodalmában, melyet az akkori fiatal és léha uralkodó kezében nem látott biztosítottak, — erőszakkal magához ragadta a császári hatalmat és ugyanakkor mélyen megsértette a mult legszentebb hagyományait.

Ugyanis, minden régi szokás ellenére, fia halála után nem egy fiatalabb ágból származó rokont, hanem az elhunyt egyik unokaöccsét, egy kiskorú gyermeket ültetett a trónra és az utolsó császárért, saját fiáért nem hozatta meg a szokásos áldozatot. Később azzal igyekezett jóvátenni e hibáját, hogy a gyermekcsászárt két atyával fogadtatta örökbe, vagyis saját elhunyt férjével és fiával. Így sem tehetette azonban jóvá a vétket, amelyet a kínai alkotmány lelke ellen elkövetett és amely dinasztiája bukásának egyik főoka lett. A bukás tulajdonképen már a mult század közepén érett meg és csakis Európa közbelépésének köszönhető, hogy az ú. n. Taiping forradalom, amely Dél-Kínából eredő keresztény mozgalom volt, nem dönthette meg már akkor a császári ház hatalmát és nem állíthatott helyébe újabb hatalmat.

Ezzel az erőszakos európai támogatással együttjárt a fegyveres európai előnyomulás is, az úgynevezett ópiumháború. Mialatt ugyanis a Nyugat egyrészt a Mandzsú dinasztiát támogatta a kínai nemzeti mozgalommal, a Taipinggal szemben, másrészt megtámadta azt az ópium mozgalommal. A béke úgy jött létre, hogy a Mandzsuk kénytelenek voltak megengedni, hogy az ópiumot Kínába importálják. Az ópiumbehozattal egyidejűleg a nagy kikötővárosokban is fel kellett adniok felségjogaiknak egy részét és végül a vám önkormányzatát is ki kellett engedniök a kezükből.

Eképen nyomult be a Nyugat Kínába és azután ennek eredményeként dúltak ott az évtizedes harcok. Minél jobban gyengült a kínai kultúra, melyet azért lehetett kikezdeni, mert már nem volt olyan képviselője, aki úgyszólván a köz lelkiismeretét képviselte volna, annál erősebb lett az európai nyomás. Európa terjeszkedett, Kínát belső bajok kezdték ki, midőn a két hatalom összeütközött.

Magától értetődő, hogy ilyen körülmények között Kínának lépésről-lépésre hátrálnia kellett. Figyelemreméltó, hogy milyen szellemi fölénytel tudta sakkban tartani ez a hanyatló dinasztia az európai diplomáciát, amennyiben sohasem engedte meg ennek, hogy módszereit ráerőszakolja. Sokszor lehetett hallani azok részéről, kik diplomáciai szempontból figyelték a kínai politikát, azt a véleményt, hogy a kínai politika tulajdonképen meggondolatlan volt. A kínai diplomácia sohasem csatlakozott az egyik párthoz a másik ellen, hogy politikai előnyöket érjen el, hanem mindig a legmerevebb elutasító álláspontot foglalta el Európával szemben. Ettől az állásponttól csak annyiban tért el, amennyiben katonai erőszaknak kellett engednie. Kérdés, hogy ez a magatartás bölcs volt-e vagy sem, mindenestre az erkölcsi önállóságnak utolsó maradéka volt, amennyiben Kína mindig a saját politikáját csinálta, sohasem szövetkezett más hatalmakkal és legfeljebb az idegen hatalmakat játszotta ki egymás ellen.

Belsőleg a kínai műveltség egyelőre egészen merev és erős maradt. Midőn körülbelül 30 évvel ezelőtt Kínába mentem ki, még a régi Kínával ismerkedtem meg. Alig volt valahol észlelhető valamely csekély repedés Kína szellemi életében, jöllehet külsőleg lépésről-lépésre hátrálnia kellett. Ez közvetlenül a japáni

háború után volt, amikor a nyugati hatalmak Kína darabokra osztásával kísérleteztek. Külső gyengesége ellenére azonban belsőleg még mindig erős volt Kína, amennyiben régi vallásához és kozmikus életfelfogásához ragaszkodott. Már előbb is előfordult, hogy barbár hatalmak katonailag erősebbek voltak és Kínát időnként el is árasztották, azonban ezek a barbárok mindig hamar átváltoztak kínaiakká és átvették a katonailag legyőzött lakosság fölényes műveltségét. Így azután a katonai hatalom magábanvéve nem volt elegendő ok arra, hogy az európaiakat a fentemlített barbároktól lényegesen meg kelljen különböztetni.

Egyéb is járult azonban a dologhoz. A japániak győzelme megmutatta, hogy a keleti népek is eltanulhatják a hatalom megszerzésének e módszereit és így lépésről-lépésre lassan behatolt az európai tudás Kínába is. Egyelőre a kínaiak arra törekedtek, hogy saját kultúrájuk magvát megóvják és csakis kultúrájuk külsejét áldozzák fel. És itt mutatkozik az európai műveltség egyik sajátos vonása. Az európai műveltséget nem lehet belső magra és külső burokra felosztani, mert szellemi és technikai részei szoros kapcsolatban vannak egymással. Valóságban a mi technikai korszakunk is határozott szellemi jelleggel bír és így történhetett meg, hogy Kínába a technikával együtt behatolt valami ebből az európai szellemből is. A forduló pont az ú. n. boxerháború. Ez volt tulajdonképpen a népléleknek, a régi kínai léleknek utolsó visszahatása a behatoló idegennel szemben. E visszahatás teljesen elégtelen eszközök felett rendelkezett és csak azért volt lehetséges, mert a trónhoz közelálló mérvadó körök is teljesen megfélemedtek arról, hogy Kína már régóta megszűnt az a Középsország lenni, amelyet barbárok lakta távoli szigetek környékeznek. Így következhetett be a kínai hatalom összeroppanása. Az özvegy császárnének az ország belsejébe kellett menekülnie és Li Hung Chang fölényes politikájának sikerült aránylag túrható békét kötnie.

A forradalom fejezte be a történelemnek ezt a fejezetét. A Mandzsudinasztia nem bizonyult képesnek arra, hogy a most szükségessé vált reformokat szakszerűen megvalósítsa és így felülkerekedett az őskínai elem. A Mandzsukat elkergették a trónról és minthogy nem volt kínai utód, kikiáltották a köztársaságot. Nemsokára ezután tört ki a világháború, minek folytán az a sajtáságos helyzet állt elő, hogy Európa az egész fronton előre nyomult s az európai katonai hatalom egyetemesen fölénybe jutott a kínaival szemben. Kína merev, visszautasító álláspontja mindenütt enyhült és az európai gondolatok, melyek úgyszólván ragályosan terjedtek, mindenütt beszívárogtak a kínai kultúra lényegébe. Így olyasmis hatolt be e kultúrszervezetbe, ami szükségképpen, mint méreg hatott és rohamosan terjedt. Az európai civilizációnak ez a behatolása azonban nem idézte fel a kínai lakosság pusztulását, ahogy az másutt gyakran előfordult, ahol az európai civilizáció a primitív helybeli lakosság körében elterjedt. A kínai nép ereje rendkívül életképes és sehol sem bizonyult be, hogy a kínai agyvelő ne lett volna képes az európai tudományt magába fogadni, ellenkezőleg, az egész vonalon, egészen a kézművességig, örökölt ügyességénél fogva és a kínai művelődés évezredes módszerei által előkészítve, nagyon könnyen sajátította el ezt a teljesen idegen rendszert. Bizonyos, hogy az európai műveltség ható erejének java részét észszerűségének, felfoghatóságának köszönheti. Ahhoz azonban, hogy ez a műveltség gyökeret verjen, nem elég az, ami belőle oly könnyen felfogható. Ami ebből keletkeznék, csupán bennszülött proletáriatus volna, amint egyebütt látjuk, hol valamely ősi, talán nagyon szép műveltség összeomlott és az egész bennszülött lakosság arra a

fokra sülyedt le, amelyen elsajátította az átvihetőt, az észszerűt, de épen csak azokat a technikai fogásokat tanulta el, amelyek arra alkalmasak, hogy kenyérkeresetet biztosítsanak; úgy hogy az ily módon európaizált lakosság már csak másodrendű embereket hoz létre. Kínában más a helyzet. Ott nemcsak ez az észszerűen elsajátítható vert gyökeret, hanem mindinkább feltűntek a láthatáron a szellemi kapcsolatok is. Egyik ismereti kör a másik után hatol be a kínai látókörbe, leginkább Amerika felől, de részben Oroszországból is. Mert évek óta nem elégszik meg a kínai ifjúság a technikai tudományok és mindama dolgok elsajátításával, amelyek a gyakorlati életben szükségesek, hanem mindinkább felébred benne a vágy, hogy az európai filozófiát is megismerje. Ma már az európai kultúra szellemi háttérének elsajátítására is törekszik.

Ily módon hatolt be az európai szellem a kínai lakosság közé s átalakította a szellemét anélkül, hogy a kínai életerőt bármiképen is érintette volna. Sőt sok tekintetben határozottan bámulatra méltó, mily gyorsan történt meg az alkalmazkodás. Miképen oldották meg például néhány év alatt a nőkérdést? Nem volt e téren semmiféle harc. Elég volt maga a gondolat. Mihelyt kimondták, mindjárt hatott is.

Nem maradt el azonban a dolog árnyoldala sem. Az európai kritika radikális szelleme is elterjedt és ezzel szemben a kínai műveltség szerves volta, a hagyományoszerűség erősen háttérbe szorult. Megszűnt a régi vizsgarendszer és ezáltal megszűnt az állami ellenőrzés a felett, hogy a kínai gyermek az ókor gondolatvilágát hagyományoszerűen sajátítsa el. Ezzel szemben ugyan nem szűnt meg teljesen a régi írások ismerete, hanem ez anyagot az elemi iskolákból áttették az egyetemre és ezáltal megváltozott az egész álláspont. A régi írások már nem szolgáltatták többé azt a táplálékot, amelyet az anyatejjel szívunk magunkba, hanem tudós tanulmánnyá lettek, ami a bennük foglalt gondolatok elsajátítása érdekében tudományos munkát kívánt meg. A perspektívák megváltoztak. A kínai ókorral szemben elfoglalt álláspont most sokkal tárgyilagosabbá lett. Konfucius mellett, ki eddig az egész látókört betöltötte, feltűntek a régi kínai filozófia többi képviselői is és ezután már nem ejtik őket el mint tévtanítókat, ellenben vitatják viszonylagos létjogosultságukat Kína szellemi életében.

Az európai gondolkodásnak ez az előnyomulása csodálatosképpen egybeesik Európa lelki összeomlásával. Az európai hatalom politikailag mélyen hatolt Kínába, de azok a technikai vívmányok, melyek eleinte mindenkit lelkesedéssel töltöttek el, a nagy világháborúhoz vezettek, minek következtében oly lelki fáradtság és káosz állt be, mely miatt saját kultúránkban és annak szellemi irányában kételkedni kezdtünk. Az a sajátságos jelenség tűnt fel, hogy az európai szellemi irányzat Kínában majdnem ugyanakkor volt diadalma teljességében, amikor maga Európa kezdett kételkedni szellemi irányában és Kína felé tekintett segítségért.

Természetes, hogy nem a modern Kelet-Ázsiát kereste Európa, hanem a chinoiserie idejéből való emlékek maradványait kutatta. Előkerültek mindazok a könyvek, melyeket akkor fordítottak le és amelyek azóta feledésbe mentek; újból lefordították őket németre a francia vagy angol «eredeti» szöveg szerint és így Németországban is erőteljes Kína-irodalom fejlődött ki. Európa élvezte a szép gondolatokat, amelyek a régi Kínából származtak. Természetesen nemcsak ilyen chinoiserie-fordítások keletkeztek, hanem tudományos fordítások is, amelyek az igazi Kínát igyekeztek elének varázsolni.

Az a szellem kezdett tehát Európára hatni, amely Kínában már régen alá volt aknázva.

Az életben szigorú törvények uralkodnak. A gondolatok ugyan átvehetők, azonban az életmód sohasem vihető át, ha nem áll mögötte egészen erős egyéniség, mely annyira röghöz kötött, hogy mondhatni mindent magába szív, ami körébe kerül. Ehhez az átvitelhez nemcsak egy adott pont szükséges. A földnek úgyszólván el kell nyelnie az embert, hogy valamely kultúrába belekényszerítse. Bizonyosága ennek, hogy a nagy világvallások mindig nagy földrajzi világbirodalmak következményei.

Valószínűleg ilyen alapon fejlődött ki ez esetben is a probléma. Mert az a meggyőződése, hogy itt nem lehet szó valamelyes keveredésről, nem lehet szó arról, hogy a fény és az árnyék, a férfi és a női elem valami keveréklénnyé egyesüljön, hanem azt hiszem, valami új fog keletkezni. Talán gondviselészerű, hogy a két kultúra közül egyik sem volt hatalma tetőpontján, midőn összeütközött. Ha e kultúrák bármelyike teljes fölényben lett volna, ha pl. Kína a konfuciusi bölcsesség tetőpontján és számszerű többségben találkozott volna Európával, akkor lehetséges lett volna, hogy Kína politikailag is elterjedjen az egész földön és az emberiséget arra kényszerítse, hogy ebbe a kínai kultúrkörbe lépjen, ami — melleleg megjegyezve — talán nem is lett volna sajnálatos. Másrészt ha Európa nemcsak a technikai vívmányok összes hatalmi eszközeivel lépett volna fel, hanem a saját belső erejéből fakadó szellemi fejlődés tetőpontján állt volna, akkor nagyon könnyen elgondolható, hogy a kínai kultúrát a hanyatlás jelen korszakában egyszerűen elsöpri és az ember európai formája kiterjed Kelet-Ázsiára is.

Nyilvánvaló, hogy ennek nem így kellett lennie. Az emberiség géniuszának más tervei vannak az emberiséggel. Ennek oka magától értetődőnek látszik. A föld mint élőlény nem egyöntetű képződmény. Az életnek bizonyos feltételei vannak a földön és e feltételek szerint kell kifejlődni bizonyos kultúráis és szellemi álláspontnak.

Ha a kultúrterületből kiindulva ítéljük meg a helyzetet, akkor természetesen nem várhatjuk, hogy a szellemiség egyetlen formája hassa át az egész emberiséget, azonban elvárhatjuk, hogy az emberiség új fázisba lépjen. És azt hiszem, hogy most erről van szó. Régen úgyszólván védőbástyák, sivatagok, hegysorosok vették körül a különböző művelődési területeket. A kultúrának gyakran csak egyetlen növénye volt a világon, vagy ha egyidejűleg kettő kezdett virágozni, mint a római birodalomé és a Han-dinasztiaé, ezeket is oly nagy területek választották el egymástól, hogy alig kerültek egymással szembe és csakis legszélső hajtásaik találkoztak nyugaton és keleten. Ma másképpen áll a dolog. A közlekedési eszközök által új formában van egymásra utalva az emberiség és olyan kultúrák, amelyek úgyszólván csupán a természet alkotásai, olyanok, amilyenek a multban keletkeztek, amelyek nőnek anélkül, hogy az ember akarná és anélkül, hogy az ember bármivel gyarapítaná vagy akadályozhatná őket, olyan kultúrák alig fejlődhetnek már a vasúthálózattal, a hajóközlekedéssel és a repülőgépekkel elérhető területen belül. Kénytelenek leszünk valószínűleg megelégedni az elmult kultúrák örökségeivel és az előtt a technikai feladat előtt fogunk állni, hogy ezt az örökséget úgy szervezzük meg, ahogy az a mai ember szükségleteinek megfelel.

Ez a feladat nem oly utópisztikus, mint aminőnek első pillanatra látszik, mert talán kezdettől fogva rejlik valami ilyen az emberben. Az, amit mi kultúrának nevezünk, csupán része az emberi természetnek, mely a test körül fejlődött láthatatlanul és mégis ellenállhatatlan hatalommal merült fel a horizonton. Az állat készen hozza saját lényét a világra, fajtája él benne és ez

a fajta talán alkalmazkodhatik némileg a változott körülményekhez, azonban mozgásának küllője és változási lehetőségei általábanvéve mégis nagyon korlátozottak. Ahol azonban az életviszonyok olyanok, hogy adottságaiban a faj nem fejlődhetik, egyszerűen kihal és a benne lüktető életerőt oly állatfaj veszi át, mely jobban illik bele a környezetbe. Azt hiszem ez a valóságos értelme a természetes kiválasztódásnak, illetőleg a fennmaradásnak. Ez azonban nem áll az emberre vonatkozólag, aki határozottan nem kész állapotban születik, sokkal kevésbé készen, mint bármelyik ismert állatfaj, annyira kevésbé készen, hogy születésének első percétől kezdve emberi segítségre szorul, különben elpusztul. Ez a fejletlenség másrészt látszólag azt tetelezi fel, hogy az ember nem mint teremtett lény tartja fenn magát az évszázadokon keresztül, hanem mint sajátmagának alkotója, ki életének egy bizonyos pontjától kezdve felelősséget vállal mindazért, ami vele azontúl történni fog. Istennek testet kell öltenie az emberben. Ez lenne az értelme annak a fejlődésnek, melyben jelenleg vagyunk.

Tudom, hogy ez oly következtetésekkel jár, melyek átgondolása némi merészséget tételék fel, másrészt azonban úgy látom, itt egy pont reményiséget nyújt arra, hogy a kínai kultúrának ez a krízise nem olyan kultúrkrízis, mint amilyeneket régebben éltünk át, mikor a kultúrkrízisek egy-egy világ összeomlásával végződtek. A Nyugat pusztulásában sem hiszek. Ellenben hiszem, hogy a mai emberiség az előtt a feladat előtt áll, hogy olyan kultúrát alkosson magának, amelyek kölcsönösen összhangban vannak egymással, de amelyek mindegyike természeténél fogva alkalmazkodik azokhoz a tér- és időbeli viszonyokhoz, amelyeket szolgálnia kell.

Azt hiszem, hogy az elmondottakban néhány vonással rámutattam arra, ami a mai nap nagy kérdése. Felesleges kimondanom, hogy nem hiszem, hogy Kína tönkremegy. Azt sem hiszem, hogy a kínai műveltség tönkremegy. Hiszem azonban, hogy az Új-Kína kénytelen lesz, csakúgy mint mi, új módon építeni fel magának új műveltséget és e műveltség épületkövei gyanánt kénytelen lesz felhasználni a multak örökségét. Ez az örökség azonban nem hatol be most már mintegy véletlenül a jövő nemzedékek szellemébe. Új nevelés tudatos emberi tevékenysége kell ahhoz, hogy abba belealakítsa. Új hagyománynak kell itt képződnie.

A növény- és állattenyésztés terén bebizonyította az ember, hogy oly fajokat tud létrehozni, melyek szellemének megfelelnek és azért mégis életképesek, s amelyeket felhasznál, mint akármilyen természetes fajt. Ami lehetséges a növény- és az állatvilág terén, annak lehetségesnek kell lennie az emberiséggel szemben is. A valóságban mindig ilyen módon terjed a kultúra.

De nem szeretném itt befejezni fejtegetéseimet egy komoly intelem nélkül. Hogy az emberiség ily felelőség előtt áll, az annyit jelent, hogy olyan nemzedék nevelődik fel, amely tudatában van annak a tehernek, melyet az ilyen felelőség magában hord és tudatában van annak is, hogy számunkra új út vezet a sötétbe, mely még akkor is veszedelmes, ha felkutatjuk a multnak elrejtett zugában mindazokat a segédeszközöket, amelyeket nekünk nyújthat. Új út vezet itt ismeretlen vidékekre, mely talán nem sejtett magasságokba juttat, talán a mélységekbe dönt. Ezzel számolnunk kell, ez új kísérlet, ez új felelőség nélkül nincs előrehaladás, amely elvezetne bennünket a már meglévőn túlra. És az emberiség jelenleg az előtt a kérdés előtt áll, hogy vagy előre halad; vagy elpusztul.